

**De opkomst van schaduwonderwijs
in Nederland:**

wat weten we en welke vragen liggen nog open?

Louise Elffers & Daury Jansen

Universiteit van Amsterdam

© Louise Elffers en Daury Jansen,
Universiteit van Amsterdam, 2019

*Deze publicatie kwam tot stand in het kader van
het onderzoeksproject Licht op Schaduwwonderwijs,
dat is gefinancierd door het Nationaal Regieorgaan
Onderwijsonderzoek.*

Inleiding: over deze publicatie

In Nederland is het gebruik van bijlessen, examentrainingen en huiswerkbegeleiding de afgelopen jaren sterk toegenomen. Deze vormen van privaat bekostigd, aanvullend onderwijs worden ook wel schaduwonderwijs genoemd. Over het toenemend gebruik van schaduwonderwijs leven veel vragen, zowel in wetenschap, beleid als praktijk. Welke leerlingen gebruiken schaduwonderwijs en waarom? In hoeverre hangt het gebruik van schaduwonderwijs samen met de kwaliteit en inrichting van ons onderwijsstelsel? En wat zijn de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen en voor het onderwijs zelf?

Met behulp van een subsidie van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek is een overzichtsstudie uitgevoerd naar de stand van de kennis over schaduwonderwijs in Nederland en in internationaal perspectief. In een overzichtsstudie wordt alle beschikbare evidentie over een onderwerp samengenomen en geanalyseerd. Met behulp van zo'n zogeheten meta-analyse wordt inzichtelijk gemaakt wat we al weten over de oorzaken en gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs, en op welke punten we nog weinig of niets weten. Een meta-analyse helpt daarmee niet alleen om de stand van de kennis samen te vatten, maar ook om openliggende vragen te identificeren die om nader onderzoek vragen.

In een meta-analyse wordt een groot aantal wetenschappelijke artikelen over een onderzoeksthema geclassificeerd, waarbij de beschikbare data in samenhang worden geanalyseerd. Zo'n complexe analyse is niet altijd even toegankelijk voor wie wat meer over het onderwerp te weten wil komen. Naast een wetenschappelijk artikel (Jansen, Jak & Elffers, *submitted*), beschrijven we daarom in deze publicatie de bevindingen op toegankelijke wijze voor een breder - Nederlandstalig - publiek.

In deze publicatie gaan we ook specifieker in op de vraag wat de bevindingen betekenen voor de Nederlandse context. Hiertoe hebben we in november 2018 een bijeenkomst georganiseerd met zo'n 100 docenten, beleidsmakers, onderzoekers en aanbieders van schaduwonderwijs. We hebben met elkaar - met behulp van professor Mark Bray van de Universiteit Hong Kong, dé internationaal expert op het terrein van schaduwonderwijs - gereflecteerd op de bevindingen en samen vragen voor vervolgonderzoek geïdentificeerd. De opbrengsten van deze bijeenkomst zijn verwerkt in deze rapportage.

Wij hopen met deze publicatie een toegankelijk overzicht te bieden van de beschikbare kennis en inzichten over schaduwonderwijs, en bij te dragen aan een onderzoeksagenda voor vervolgonderzoek naar schaduwonderwijs in Nederland.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 - De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen	7
Hoofdstuk 2 - Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?	13
Hoofdstuk 3 - Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?	19
Hoofdstuk 4 - De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?	29
Literatuur	36
Samenvatting	40

De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen

Wat bedoelen we eigenlijk met de term schaduwonderwijs?

Met de term schaduwonderwijs worden aanvullende onderwijsactiviteiten aangeduid die leerlingen na schooltijd op eigen kosten volgen ter verbetering van het leren en presteren op school. De term schaduwonderwijs verwijst dus niet naar privé-scholen die leerlingen bezoeken in plaats van het reguliere, publiek bekostigde onderwijs. Leerlingen die schaduwonderwijs volgen gaan overdag gewoon naar school. Schaduwonderwijs is gericht op de ondersteuning of verbetering van het leren en presteren op school. Hierbij kan gedacht worden aan ondersteuning bij bepaalde schoolvakken, zoals wiskunde of Engels, of om het aanleren van studievaardigheden, zoals leren plannen en zelfstandig werken. Buitenschoolse lessen in vakken die geen deel uitmaken van het reguliere onderwijsprogramma, zoals het leren van een extra taal, muziek, toneel, sport of religie-beoefening, vallen niet onder de noemer schaduwonderwijs. Schaduwonderwijs gaat om onderwijsaanbod waarvoor gezinnen betalen. De hulp die een familielid, vriend of buurman incidenteel of structureel biedt bij schoolwerk valt niet onder de definitie van schaduwonderwijs. Ook gratis aanbod dat verzorgd wordt door bijvoorbeeld een stichting of buurthuis ter ondersteuning van de schoolloopbaan

wordt in beginsel niet aangemerkt als schaduwonderwijs. Deze laatste afbakening is echter onderwerp van discussie. In de praktijk bestaat een zeker grijs gebied van deels gesubsidieerd of gratis en deels betaald onderwijsaanbod, waarbij soms ook verschillende doelen worden nagestreefd, die deels wel en deels niet onder de formele definitie van schaduwonderwijs vallen.

De internationale term schaduwonderwijs is in Nederland inmiddels redelijk ingeburgerd, maar stuit ook op kritiek. De term roept bij sommigen associaties op van activiteiten die doelbewust buiten het licht worden gehouden. De term komt echter voort uit het gegeven dat het betreffende onderwijsaanbod als een schaduw met het reguliere onderwijs meebeweegt: als de inhoud of structuur van het reguliere onderwijs verandert, dan volgt het schaduwonderwijs door het aanbod daarop aan te passen. In een nadere verkenning van het landschap van aanvullend onderwijs (Elffers et al., 2019) wordt inmiddels ook wel gesproken over aanvullend onderwijs met een onderwijsondersteunende functie. In deze publicatie houden wij echter, mede met het oog op de internationale literatuur die hier in samenhang wordt besproken, de internationaal gangbare term schaduwonderwijs aan.

De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen

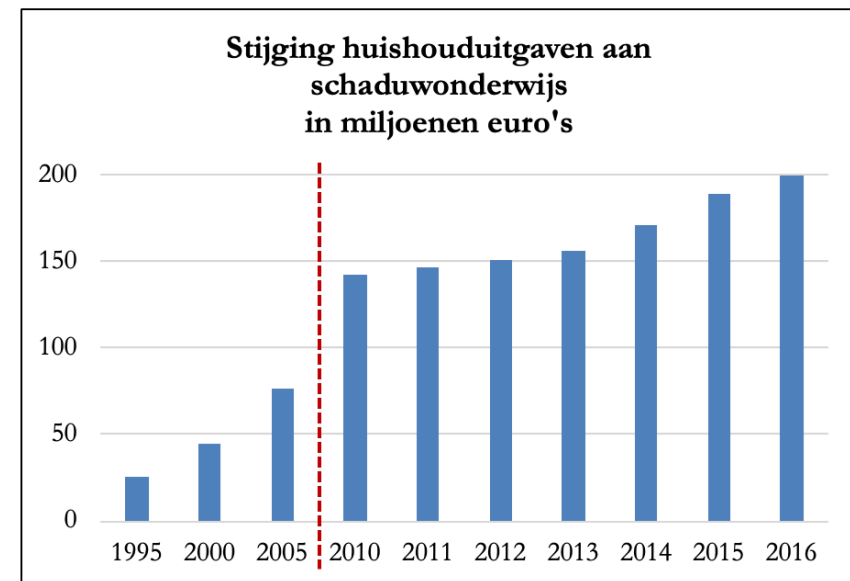
De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland

Gebruik van schaduwonderwijs is van alle tijden. In Nederland was het gebruik tot nu toe echter lang niet zo wijdverbreid als in sommige andere landen, zoals bijvoorbeeld Zuid-Korea, Japan of Griekenland. De afgelopen jaren kwamen steeds meer signalen binnen dat leerlingen in Nederland in toenemende mate gebruikmaken van schaduwonderwijs. Scholen en ouders merkten dat steeds meer leerlingen in een klas deelnemen aan een vorm van schaduwonderwijs (Elffers, 2018). Het CBS berekende dat de jaarlijkse huishouduitgaven aan schaduwonderwijs in twintig jaar tijd stegen tot zo'n 200 miljoen euro (zie figuur 1 hiernaast). De toename in uitgaven is het sterkst in het voortgezet onderwijs. Naar schatting maakt tegenwoordig 1 op de 3 gezinnen met kinderen in het voortgezet onderwijs gebruik van een vorm van schaduwonderwijs (De Geus & Bisschop, 2017).

Vragen en zorgen over de opkomst van schaduwonderwijs

Vanwege de formele positie buiten het reguliere onderwijsbestel is schaduwonderwijs lange tijd buiten de radar van beleidsmakers en onderwijsonderzoekers gebleven. Ook toen het schaduwonderwijs in Nederland al aan zijn opmars was begonnen, lijkt nog lang de indruk te hebben bestaan dat het

hier om een redelijk marginaal verschijnsel ging: een dienst voor een handjevol 'leerlingen met overambitieuze ouders' die koste wat het kost aan een vwo-diploma geholpen moesten worden (Elffers, 2018). Ze doen maar, leek lange tijd de gedachte. Bovendien, wat kon je er als school of beleidsmaker aan doen? Je kunt het ouders en leerlingen moeilijk verbieden!

Figuur 1: stijging huishouduitgaven aan schaduwonderwijs, o.b.v. CBS-data. De rode stippellijn is ingetekend om te wijzen op het per 2010 verspringen van de x-as van vijfjarige naar eenjarige intervallen.

De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen

Het groeiend aantal signalen dat het schaduwonderwijs in Nederland bezig was aan een gestage opmars, riep echter steeds meer vragen op, zowel in de wetenschap als in het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk. Waarom maken steeds meer leerlingen en ouders gebruik van schaduwonderwijs? Betekent dit dat het reguliere onderwijs tekortschiet? Wat zijn de gevolgen van het toenemend gebruik voor leerlingen en voor het onderwijs zelf? Vormt schaduwonderwijs een bedreiging voor de kansengelijkheid in ons onderwijs? In het publieke en politieke debat werden steeds vaker zorgen geuit over de opkomst van het schaduwonderwijs, waarbij links werden gelegd tussen het groeiend gebruik van het schaduwonderwijs en verschillende ontwikkelingen in het onderwijs en de samenleving in bredere zin. Hieronder wordt in vogelvlucht een beeld geschetst van de geuite vragen en zorgen (voor een uitgebreidere bespreking wordt verwezen naar de publicaties op pagina 36). In de volgende hoofdstukken wordt vervolgens ingegaan op de stand van de kennis, en de mate waarin die antwoord kan bieden op de geuite vragen en zorgen.

Oorzaken van het groeiend gebruik van schaduwonderwijs

Regelmatig wordt de vraag opgeworpen of ouders en leerlingen zich wellicht genoodzaakt voelen om gebruik te maken van schaduwonderwijs vanwege een vermeend kwaliteitsgebrek

van het reguliere onderwijs. Soms wordt daarbij verwezen naar de grote klassen in het basisonderwijs of de invoering van het passend onderwijs, die maken dat leraren onvoldoende in staat zouden zijn om tegemoet te komen aan de individuele ondersteuningsbehoeften van alle leerlingen.

Anderen zoeken de verklaring meer in de toegenomen competitie en prestatiedruk in het onderwijs, die zou maken dat ouders en leerlingen geneigd zijn steeds meer uit de kast te halen om de beste resultaten te behalen. Schaduwonderwijs wordt dan bijvoorbeeld ingezet als een leerling dreigt te blijven zitten, dreigt af te zakken naar een lager onderwijsniveau, of wanneer gevreesd wordt dat het schooladvies in groep 8 tegen zal vallen. Maar de prestatiedruk zou er juist ook toe leiden dat schaduwonderwijs wordt ingezet door leerlingen die er eigenlijk al goed voor staan op school. Zij gebruiken schaduwonderwijs om hun cijfers nóg verder te verbeteren, bijvoorbeeld wanneer ze in aanmerking willen komen voor een studie die de eindexamencijfers meeweegt bij de decentrale selectie. Het gebruik van schaduwonderwijs wordt in deze verklaringen gerelateerd aan de selectie die het onderwijs toepast. Leerlingen proberen zo hoog mogelijk te scoren op toetsen en examens die de toegang tot verschillende niveaus van vervolgonderwijs bepalen (de zogeheten '*high-stakes*

De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen

tests'). Vooral wanneer een onderwijsstelsel leerlingen sorteert over verschillende onderwijsroutes – dit wordt ook wel *tracking* genoemd – zouden leerlingen en ouders geneigd kunnen zijn om schaduwonderwijs in te zetten om een plekje op de gewenste route veilig te stellen. Met name rijkere gezinnen zouden deze 'sluiproute' naar het hoger onderwijs kunnen gebruiken.

Een heel andere verklaring voor de groei van het schaduwonderwijs wordt gezocht buiten het onderwijs, namelijk in gezinnen. Nu in steeds meer gezinnen beide ouders werken, waardoor gezinnen financieel ook meer te besteden hebben, zouden ouders schaduwonderwijs ook inzetten als een verlengde vorm van kinderopvang. De kinderen worden tot etentijd opgevangen, met als bijkomend voordeel dat de taak van het toezichthouden op het maken van huiswerk wordt uitbesteed aan een betaalde kracht. Ook wordt de opkomst van het schaduwonderwijs wel gerelateerd aan veranderingen in de opvoedstijl van ouders, waarbij bijvoorbeeld minder ruimte zou worden gelaten aan kinderen om te proberen en te falen.

Gevolgen van het groeiend gebruik van schaduwonderwijs

In discussie over de gevolgen van het groeiend gebruik van schaduwonderwijs wordt met name gewezen op het risico op kansenongelijkheid in het Nederlandse onderwijs. Leerlingen

die het kunnen betalen, zouden hun prestaties door middel van schaduwonderwijs op kunnen krikken, waardoor leerlingen die niet kunnen betalen voor schaduwonderwijs, het nakijken hebben. Dat verband zou overigens enkel opgaan als deelname aan schaduwonderwijs daadwerkelijk leidt tot verbeterde leerprestaties. Een veelgehoorde kritiek is dat leerlingen met behulp van schaduwonderwijs niet meer of beter leren, maar vooral leren om goed te presteren op toetsen. Als de prestaties op toetsen bepalend zijn voor de toegang tot bepaalde vormen van vervolgonderwijs, maakt dat echter geen verschil: een effect op toetsprestaties impliceert dan immers een effect op de kansen van leerlingen om een bepaalde onderwijsroute te kunnen volgen.

Een andere zorg is dat wanneer een groeiend aantal leerlingen structureel gebruik maakt van schaduwonderwijs, het reguliere onderwijs er bewust of onbewust toe kan overgaan taken over te hevelen naar de schaduw. Met name wanneer scholen samenwerken met aanbieders van schaduwonderwijs, kunnen scholen in de uitoefening van hun taken gaan leunen op de aanwezigheid van deze extra diensten. De neiging zou kunnen ontstaan om in de reguliere les minder tijd te besteden aan het bieden van extra begeleiding of uitleg, en leerlingen die extra begeleiding nodig hebben direct door te verwijzen naar

De opkomst van schaduwonderwijs in Nederland: vragen en zorgen

het schaduwonderwijs. De ontwikkeling van leerlingen in het publiek bekostigde onderwijsbestel dreigt dan deels te berusten op de mate waarin hun ouders in staat of bereid zijn te investeren in extra begeleiding buiten school. Met zo'n 'verborgen privatisering van het publieke onderwijsbestel' is de toegankelijkheid van het onderwijs in het geding.

Naast vragen over de gevolgen voor de kansengelijkheid, worden zorgen geuit over de impact die deelname aan schaduwonderwijs heeft op het welzijn van leerlingen. Die zorgen zijn met name gerelateerd aan de lange dagen die leerlingen maken als ze na school ook nog bijles of huiswerkklassen bezoeken, de stress die de druk op hoge prestaties geeft en het negatieve effect op het algehele welzijn van leerlingen. De vraag of schaduwonderwijs belast of ontlast wordt ook gesteld als het gaat om leraren en scholen. Waar schaduwonderwijs scholen en individuele leraren zou kunnen ontlasten door in extra begeleiding voor bepaalde leerlingen te voorzien, kan het gebruik van schaduwonderwijs leraren ook in een lastig parket brengen. Zo zouden leraren worden geconfronteerd met minder gemotiveerde leerlingen in de les ("ik doe het straks wel op bijles") of met conflicterende methoden die leerlingen aangeleerd krijgen op bijles. De zorg is dat het reguliere onderwijs aan waarde inboet wanneer leerlingen meer gaan

vertrouwen op het schaduwonderwijs voor hun leerontwikkeling.

Veel vragen, langzaam steeds meer antwoorden

Over het groeiend gebruik van schaduwonderwijs in Nederland leven verschillende vragen en zorgen. Omdat de opkomst van het schaduwonderwijs een recente ontwikkeling betreft, is er tot nu toe weinig onderzoek gedaan naar de oorzaken en gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland. Daarin komt gelukkig langzaam verandering. Niet alleen zijn in opdracht van het Ministerie van OCW enkele verkenningen uitgezet, ook wordt in het kader van de Nationale Wetenschapsagenda een meerjarige breed onderzoek naar aanvullend onderwijs in Nederland uitgezet, en kon met behulp van subsidie van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek de overzichtsstudie worden uitgevoerd waarvan dit rapport een resultaat is. In die overzichtsstudie is enerzijds getracht de beschikbare empirie over schaduwonderwijs in Nederland op een rijtje te zetten (hoofdstuk 2), en anderzijds te bekijken wat het uitgebreidere repertoire aan empirisch en theoretisch onderzoek naar schaduwonderwijs in andere landen ons wel en niet kan leren (hoofdstuk 3). Vervolgens bespreken we wat we nu weten en welke vragen nog open liggen (hoofdstuk 4).

Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?

Onderzoek naar schaduwonderwijs in Nederland

Schaduwonderwijs staat sinds enkele jaren expliciet op de beleidsagenda in Nederland. Nadat in 2016 schaduwonderwijs voor het eerst werd genoemd in het jaarlijkse Onderwijsverslag van de Inspectie van het Onderwijs, werd in januari 2017 een rondetafelgesprek georganiseerd in de Tweede Kamer met verschillende stakeholders in het onderwijs (zie ook: Elffers, 2017). Toenmalig staatssecretaris Dekker zegde daarop aan de Tweede Kamer toe om een onderzoek te laten uitvoeren naar schaduwonderwijs in Nederland, dat later dat jaar verscheen (De Geus & Bisschop, 2017).

Toch was dat niet de eerste keer dat schaduwonderwijs de aandacht van het Ministerie had getrokken. In 2008 gaf OCW opdracht tot onderzoek naar de motieven van ouders van leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs om te investeren in aanvullend onderwijs. Dit onderzoek werd uiteindelijk in 2010 gepubliceerd (Berdowski, Berger & Bal, 2010). Ook de Onderwijsraad voerde in 2009 een verkenning uit naar wat zij 'uitwijkonderwijs' noemen, een term waaronder overigens zowel aanvullend als volledig vervangend privaat bekostigd onderwijs werd geschaard.

Nadien is het enkele jaren wat stiller gebleven op het gebied van onderzoek naar schaduwonderwijs. In 2014 werd het onderwerp opnieuw op de agenda gezet door een zogeheten 'huiskamerpaper' dat werd voorbereid voor de ministeries van OCW en Financiën (Jedema, van Gessel, Elffers & van Marle, 2014), waarna schaduwonderwijs als onderzoeksthema werd meegenomen in het jaarlijkse sectoronderzoek van de Inspectie van het Onderwijs. Daarvan werden voor het eerst resultaten gepresenteerd in het Onderwijsverslag van 2016.

Sindsdien is de aandacht voor schaduwonderwijs niet meer verslapt, noch in het publieke en politieke debat, noch in het onderwijsonderzoek en het onderwijsveld zelf. Er verschenen verschillende rapportages over het onderwerp voor radio, tv en dagbladen, er werd gedebatteerd in de kamer, onderwijsvakbladen besteedden aandacht aan schaduwonderwijs, universitaire studenten onderzochten het gebruik van schaduwonderwijs voor hun masterscriptie, CNV Onderwijs voerde een peiling uit onder de eigen leden, OCW gaf opdracht tot nader onderzoek, en er kwam subsidie vrij voor wetenschappelijk onderzoek, in het kader van de Nationale Wetenschapsagenda en middels het subsidieprogramma van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek.

Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?

Het onderzoek naar schaduwonderwijs zit dus duidelijk in de lift. Niettemin moet worden geconstateerd dat de empirie op het gebied van schaduwonderwijs in Nederland vooralsnog beperkt is. Hieronder wordt een beeld geschetst van de huidige stand van de kennis, ingedeeld naar de omvang van het schaduwonderwijs in Nederland, de motieven van ouders en leerlingen voor het gebruik van schaduwonderwijs, en de positie van schaduwonderwijs ten opzichte van het reguliere onderwijs.

De omvang van schaduwonderwijs in Nederland

Het is lastig zicht te krijgen op de omvang van het schaduwonderwijs in Nederland. Niet alle aanbieders staan geregistreerd in de Kamer van Koophandel. Lange tijd bood de monitor van huishouduitgaven van het CBS – waarin ook de uitgaven van huishoudens aan bijlessen, huiswerkbegeleiding en examentrainingen worden geïnventariseerd – de enige empirische bevestiging van de individuele observaties van ouders en onderwijzers dat het gebruik van schaduwonderwijs toeneemt. De groei in huishouduitgaven aan schaduwonderwijs werd reeds in figuur 1 op pagina 8 weergegeven. De cijfers van het CBS hebben betrekking op het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs.

De Geus en Bisschop (2017) hebben de omvang van het schaduwonderwijs in het voortgezet onderwijs gemeten met behulp van cijfers van de Kamer van Koophandel en van een enquête onder circa 2000 ouders van leerlingen in het voortgezet onderwijs. De marktomvang wordt op basis van de omzetgegevens van zo'n 350 geregistreerde bedrijven geschat op €74 miljoen in 2015. Omdat schaduwonderwijs ook voor een deel in het informele circuit wordt aangeboden, is dit cijfer waarschijnlijk een onderschatting van de totale markt. Naast het aanbod, kan de omvang van het schaduwonderwijs ook worden bekeken in termen van de vraag. De Geus en Bisschop (2017) komen uit op de schatting dat 1 op de 3 gezinnen met kinderen in het voortgezet onderwijs gebruik maakt van een vorm van schaduwonderwijs. Daarbij valt op dat lageropgeleide gezinnen vaker gebruikmaken van gratis aanbod, zoals huiswerkklassen die de school zelf organiseert, of begeleiding die door externe partijen zonder winstoogmerk worden aangeboden. Hogeropgeleide gezinnen maken vaker gebruik van betaalde vormen van schaduwonderwijs.

Omdat er buiten de CBS-data geen historische gegevens beschikbaar zijn over de ontwikkeling van vraag en aanbod van schaduwonderwijs in Nederland, en omdat er nauwelijks geschikt internationaal vergelijkingsmateriaal bestaat, is het

Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?

lastig uitspraken te doen over de relatieve omvang van het schaduwonderwijs in Nederland. Hoewel internationaal vergelijkende onderzoeksonderzoeken als PISA en TIMSS enkele items over schaduwonderwijs bevatten, hebben diverse experts op het terrein van schaduwonderwijs (Bray, 2010; Bray & Kobakhidze, 2014; Park, Buchmann, Choi, & Merry, 2016) zich kritisch uitgelaten over de wijze waarop deelname aan schaduwonderwijs in deze onderzoeken wordt gemeten. Door gebrekkige toepasbaarheid van vraagstellingen en verschillen in betekenis van begrippen met betrekking tot schaduwonderwijs in verschillende landen, is het lastig vergelijkingen tussen landen te maken. Op basis van de beperkte data die op dit moment voorhanden zijn, kan gesteld worden dat het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland relatief bescheiden is in vergelijking met andere landen (zie ook: Guill & Lintorf, 2018).

Motieven voor het gebruik van schaduwonderwijs

In hun onderzoek onder circa 1600 ouders van leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs, schetsen Berdowski et al. (2010) uiteenlopende motieven voor het doen van extra investeringen in aanvullend onderwijs. Uit de survey blijkt dat ouders bijles inzetten om hun kinderen achterstanden in te

laten halen of om belangrijke toetsen voor te bereiden. Ouders van basisschoolleerlingen en van vmbo-leerlingen geven ook aan dat ze bijles inkopen om 'het zekere voor het onzekere te nemen'. Ouders van havo- en vwo-leerlingen gaven aan dat onzekerheid van het kind over de schoolresultaten een belangrijke reden was om te kiezen voor bijles. Een motief voor het gebruik van huiswerkbegeleiding is het zorgen voor extra aandacht, zodat het kind meer tijd besteedt aan het huiswerk. Ouders die geen gebruik maakten van vormen van schaduwonderwijs, gaven als reden een gebrek aan kennis over het aanbod, en niet zozeer de prijs van het aanbod.

De Onderwijsraad (2009) concludeert dat de groei van het 'uitwijkonderwijs' een signaal is van een toenemende behoefte van ouders aan zekerheid, waarvoor zij bereid zijn extra in de buidel te tasten. Ook de interviewstudies die UvA-studenten Onderwijswetenschappen in de periode 2017-2018 uitvoerden in het kader van hun masterscriptie, bevestigen het beeld dat ouders vooral gebruikmaken van schaduwonderwijs om er zeker van te zijn dat ze er alles aan hebben gedaan om de schoolloopbaan van hun kinderen optimaal te laten verlopen (Fase, 2017; De Vries, 2017). Soms is daarbij in eerste instantie sprake van een meer directe aanleiding voor het inschakelen van schaduwonderwijs, zoals het wegwerken van een

Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?

achterstand om te voorkomen dat een leerling blijft zitten of afzakt naar een lager niveau, waarna het gebruik van schaduwonderwijs doorgang blijft vinden. In lijn met de bevindingen van Berdowski et al. (2010) noemen ouders ook in deze onderzoeken het kweken van zelfvertrouwen als reden om schaduwonderwijs te (blijven) gebruiken.

De Geus en Bisschop (2017) hebben, voortbouwend op Berdowski et al. (2010), de motieven van ouders voor het gebruik van schaduwonderwijs in het voortgezet onderwijs nader in kaart gebracht. Zij hanteren hierbij, in lijn met Jedema et al. (2014) en Elffers (2017), een indeling naar: (1) remediërende en (2) competitieve motieven, waarmee wordt verwezen naar respectievelijk het inhalen van achterstanden of het verder verbeteren van schoolprestaties die al (boven)gemiddeld zijn, (3) compenserende motieven, die spelen wanneer ouders schaduwonderwijs inschakelen omdat zij ervaren dat de school tekortschiet in de begeleiding van hun kinderen, en (4) het uitbesteden van ouderlijke taken door met name tweeverdieners als motief voor de inzet van schaduwonderwijs. Een groot deel van de ondervraagde ouders geeft aan dat bijles primair wordt ingezet om achterstanden weg te werken. Hetzelfde geldt voor huiswerkbegeleiding, waarbij redenen als gebrek aan discipline en concentratie vaak

worden genoemd. Bij toets- en examentrainingen voert het wegnemen van examenstress de boventoon, en krijgt het remediërende motief een minder belangrijke rol in de keuze voor schaduwonderwijs.

Positie van schaduwonderwijs t.o.v. het reguliere onderwijs

Enkele studies besteden aandacht aan de samenwerking tussen scholen en aanbieders van schaduwonderwijs, en de invloed die schaduwonderwijs heeft op het functioneren van het reguliere onderwijs. Structurele samenwerkingen tussen scholen en aanbieders van schaduwonderwijs komen regelmatig voor, zo blijkt onder meer uit het Onderwijsverslag van de Inspectie (2016) en een kwalitatieve verkenning van Wellner (2017). Scholen kiezen er in reactie op de opkomst van het schaduwonderwijs echter ook vaak voor om zelf te voorzien in extra bijlessen, meestal zonder dat hieraan extra kosten voor leerlingen en ouders zijn verbonden. Ruim een kwart van de ondervraagde schoolleiders in het onderzoek van de Inspectie geeft aan dat ze voor huiswerkbegeleiding de samenwerking opzoeken met een externe aanbieder. Een toenemende verwevenheid van regulier en schaduwonderwijs wordt beschreven in Wellner (2017), Elffers (2018) en in een recente verkenning van het landschap van aanvullend onderwijs

Wat is bekend over schaduwonderwijs in Nederland?

(Elffers et al., 2019), waarbij het reguliere onderwijs betaalde taken uitvoert in samenwerking met, of transfereert naar, het schaduwonderwijs. Er wordt daarbij gewezen op het ontstaan van verschillende ‘hybride’ vormen van aanvullend onderwijs, waarbij scholen voor sommige diensten extra deelnamekosten vragen, commerciële aanbieders sommige diensten juist weer kosteloos aanbieden aan bepaalde leerlingen, aanvullend aanbod wordt verweven in het reguliere curriculum, of reguliere taken bij het aanvullend onderwijs worden belegd.

Daarnaast zijn enkele eerste verkenningen uitgevoerd naar de ervaringen van leraren met het opkomend gebruik van schaduwonderwijs (Laan, 2017; CNV, 2017). Leraren geven daarin aan extra begeleiding van leerlingen in beginsel tot de taak van de school zelf te rekenen, en niet tot een taak voor het schaduwonderwijs. Tegelijkertijd constateren leraren dat zij zelf onvoldoende toekomen aan het bieden van aanvullende begeleiding, waardoor zij onvoldoende maatwerk kunnen bieden aan hun leerlingen. Het schaduwonderwijs kan dat maatwerk wel bieden. Enkele leraren geven aan dat het gebruik van schaduwonderwijs door leerlingen die veel extra uitleg nodig hebben wat broodnodige lucht geeft, omdat de leraar in de les die extra uitleg dan niet meer hoeft te bieden. Anderen ervaren het gebruik van schaduwonderwijs juist eerder als

stoorzender, omdat leerlingen die na schooltijd naar bijles of huiswerkbegeleiding gaan minder geneigd zijn nog op te letten of te werken in de les.

Een beperkte maar groeiende kennisbasis

In dit hoofdstuk is op hoofdlijnen een beeld geschetst van de stand van de kennis op het gebied van schaduwonderwijs in Nederland. Uitgebreidere informatie over de bevindingen van de verschillende onderzoeken is uiteraard te vinden in de rapporten waarnaar in de tekst wordt verwezen. Hoewel er een groeiend aantal onderzoeken naar schaduwonderwijs wordt uitgevoerd én in de komende periode op de rol staat, blijft de empirie op het gebied van schaduwonderwijs in Nederland vooralsnog beperkt. Verschillende studies waarnaar in dit hoofdstuk wordt verwezen zijn kleinschalig en verkennend van aard, en bieden daarmee nog onvoldoende basis om algemene uitspraken te doen. Niettemin bieden deze studies tezamen een waardevolle blik op het schaduwonderwijs in Nederland. In hoofdstuk 4 reflecteren we nader op de huidige stand van de kennis en de nog openliggende vragen. Allereerst bekijken we in het volgende hoofdstuk wat internationaal onderzoek naar schaduwonderwijs ons kan leren.

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

De internationale kennisbasis over schaduwonderwijs

Schaduwonderwijs is in Nederland een opkomend fenomeen. Het onderzoek naar schaduwonderwijs in Nederland staat daardoor nog enigszins in de kinderschoenen, al groeit het onderzoeksterrein sinds enkele jaren gestaag. In sommige andere landen is het gebruik van schaduwonderwijs al jaren wijdverbreid, waardoor er vaak ook meer onderzoek is gedaan naar de oorzaken en gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs. Hoewel de situatie in andere landen zich niet zomaar laat vertalen naar de Nederlandse context, is het nuttig te verkennen wat reeds bekend is over schaduwonderwijs in de internationale onderzoeksliteratuur, om vervolgens te bekijken welke lessen we hieruit zouden kunnen trekken voor de Nederlandse situatie. Hiertoe is een overzichtsstudie (*review*) uitgevoerd, waarin de beschikbare theorie en empirie op het gebied van schaduwonderwijs op systematische wijze wordt verkend en samengevat. In dit hoofdstuk gaan we nader in op de opzet en de uitkomsten van de meta-analyse. Voor een uitgebreide beschrijving verwijzen we naar het wetenschappelijke artikel waarin verslag wordt gedaan van het onderzoek: Jansen, Jak & Elffers (*submitted*), zie de volledige verwijzing in de literatuurlijst op pagina 36.

Doel en opzet van de meta-analyse naar schaduwonderwijs

Het doel van een meta-analyse is het samenvoegen van onderzoeksresultaten om een beeld te krijgen van de overeenkomsten en verschillen tussen de bevindingen van verschillende onderzoeken naar een bepaald onderwerp. Een meta-analyse biedt een beeld van de stand van de kennis over een bepaald onderwerp. Het biedt inzicht in de mate waarin zich gelijksoortige patronen voordoen in verschillende studies naar een onderwerp, wat iets vertelt over de mate waarin bepaalde bevindingen in verschillende studies en contexten kunnen worden teruggevonden. Ook kan inzichtelijk worden gemaakt op welke punten juist verschillen worden gevonden en wat ten grondslag kan liggen aan zulke verschillen.

Een meta-analyse kent verschillende theoretische en methodologische uitdagingen, die niet alleen weloverwogen keuzes vereisen, maar ook een verantwoording van die keuzes. We schetsen daarom eerst kort de opzet en uitvoering van de meta-analyse. Lezers voor wie deze informatie wat te technisch is, kunnen desgewenst direct doorbladeren naar pagina 23, waar de bevindingen van de analyse worden beschreven.

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

Het selecteren van studies voor de meta-analyse

Om te komen tot een selectie van relevante studies voor de meta-analyse is gezocht naar onderzoek dat in *peer-reviewed* wetenschappelijke tijdschriften is gepubliceerd. Ook is gezocht in andere databanken naar zogeheten 'grijze' literatuur, zoals scripties en rapporten. Er is gewerkt met een combinatie van de zoektermen "private" en "tutoring" of "tuition" of "supplement* education*" om in zes databanken te zoeken: ERIC, PsycINFO, Web of Science, Sociological Abstracts, Scopus en Google Scholar. Vervolgens zijn vier criteria gehanteerd voor het selecteren van de literatuur die deze search opleverde.

Ten eerste is in overeenstemming met Bray (2010) alleen onderzoek geïnccludeerd dat is gericht op privaat bekostigde activiteiten die aanvullend zijn op het reguliere onderwijs. Privaat bekostigd houdt in dat de activiteit wordt betaald door deelnemers en aanvullend betekent dat het om ondersteuning gaat in vakken die deel uitmaken van het schoolcurriculum.

Ten tweede hebben we de analyse beperkt tot onderzoek over leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs.

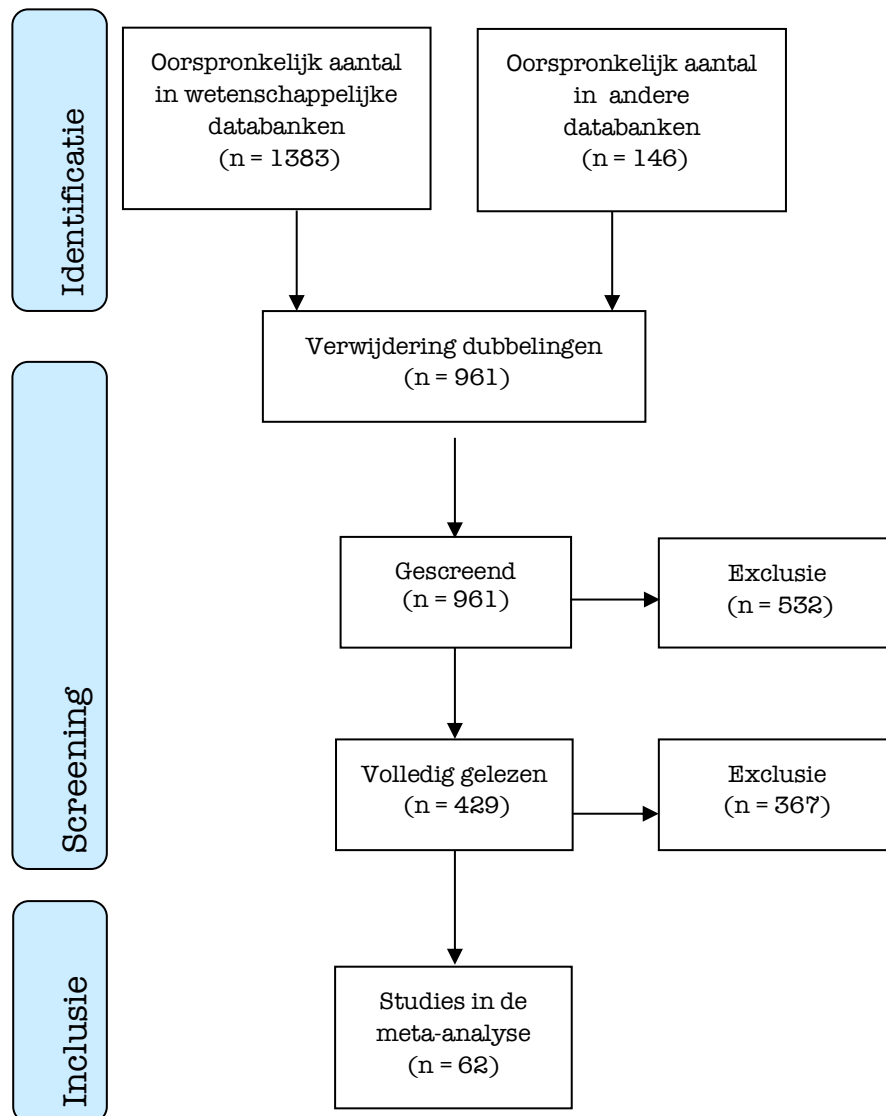
Ten derde is als selectie criterium aangehouden dat het onderzoek in het Engels moest zijn gepubliceerd, of dat een

Engelstalige vertaling van een rapport beschikbaar was. Het merendeel van het onderzoek naar schaduwonderwijs is in het Engels gepubliceerd. Er bestaat echter ook onderzoek in het Koreaans of Duits. We hebben voor deze studies waar mogelijk geprobeerd een Engelse vertaling te verkrijgen.

Tot slot moest onderzoek voldoende empirische gegevens bevatten over het gebruik van schaduwonderwijs, en over voorspellers van dit gebruik in termen van prestatieniveau, inkomen- en/of opleidingsniveau van ouders, en/of over schoolprestaties als uitkomst van het gebruik van schaduwonderwijs.

Figuur 2 toont hoe we van het oorspronkelijk aantal *hits* op basis van onze zoektermen zijn gekomen tot de uiteindelijke selectie van 62 artikelen. De meeste artikelen zijn gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften. Elf artikelen waren ongepubliceerd, maar konden worden opgevraagd bij de auteurs. De meeste artikelen hadden betrekking op het voortgezet onderwijs, tien hadden betrekking op het basisonderwijs. Een deel van de studies heeft betrekking op landen waar het merendeel van de leerlingen gebruik maakt van schaduwonderwijs, maar er zijn ook studies geïnccludeerd over landen waar het gebruik beperkter is.

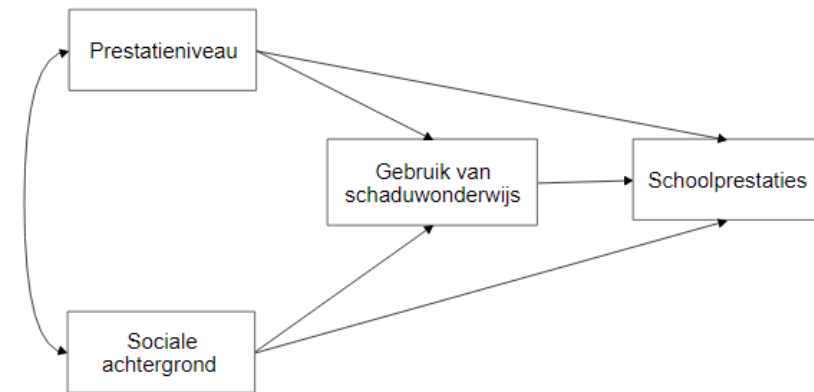
Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

Figuur 2: selectie en inclusie van artikelen voor de meta-analyse

Model en analyse

Allereerst werd het onderstaande basismodel (figuur 3) getoetst met behulp van de statistische techniek MASEM (meta-analytic structural equation modeling).

Figuur 3: basismodel voor de meta-analyse

Met dit basismodel werden het relatieve prestatieniveau en de sociale achtergrond van leerlingen als voorspellers van het gebruik van schaduwonderwijs getoetst. Ook werd getoetst of het gebruik van schaduwonderwijs de hoogte van de schoolprestaties voorspelt. Zowel directe relaties (bijvoorbeeld de directe samenhang tussen sociale achtergrond en het gebruik van schaduwonderwijs), als indirecte relaties (bijvoorbeeld de mate waarin de relatie tussen de sociale

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

achtergrond van leerlingen en schoolprestaties wordt gemedieerd door gebruik van schaduwonderwijs) zijn getoetst.

Vervolgens is een zogeheten moderator-analyse uitgevoerd, waarbij is onderzocht in hoeverre de gevonden verbanden zoals afgebeeld in figuur 3 verschillen naar gelang het leerjaar waarin de data werden verzameld, de manier waarop schaduwonderwijs is gemeten en de publicatiestatus van het betreffende artikel. De wijze waarop schaduwonderwijs is gemeten werd meegenomen, omdat verschillen in meetmethode mogelijk de verschillen tussen gerapporteerde bevindingen kunnen verklaren. De publicatiestatus is meegenomen om in de interpretatie van de gevonden effecten te kunnen controleren voor mogelijke publicatiebias. Zulke bias treedt op wanneer onderzoeken die significante effecten rapporteren zijn oververtegenwoordigd, doordat deze doorgaans gemakkelijker worden gepubliceerd dan onderzoek waarin geen effecten worden gevonden.

Tot slot zijn zogeheten subgroep-analyses uitgevoerd, om te onderzoeken in hoeverre de gevonden verbanden zoals afgebeeld in figuur 3 verschillen naar gelang de kwaliteit van het onderwijs en de mate waarin leerlingen in een onderwijsstelsel worden gescheiden naar verschillende

onderwijsniveaus (*tracking*). Omdat informatie over beide variabelen niet in de primaire studies wordt gerapporteerd, hebben we landengegevens van de OECD (2011; 2014) gebruikt in de analyse. Als indicator voor de kwaliteit van onderwijs zijn data over het aandeel onderpresterende leerlingen en leraren in een onderwijsstelsel gebruikt. Voor de mate van *tracking* is de index van Bol en Van de Werfhorst (2013) gebruikt.

Deze twee variabelen zijn meegenomen in de analyses, omdat ze mogelijk van invloed zijn op de mate waarin de relaties in het onderzoeksmodel van land tot land verschillen. Naarmate de kwaliteit van het reguliere onderwijs zwakker is, zou het gebruik van schaduwonderwijs kunnen toenemen, omdat leerlingen en ouders zich genoodzaakt kunnen voelen schaduwonderwijs in te zetten om alsnog voldoende leerontwikkeling te kunnen realiseren. Naarmate een onderwijsstelsel meer en vroegere *tracking* toepast, zouden leerlingen en ouders geneigd kunnen zijn schaduwonderwijs in te zetten om toegang te krijgen tot de gewenste *track*, bijvoorbeeld door zo hoog mogelijk te scoren op bepalende toetsen (*high-stakes testing*). Beide hypothesen konden met behulp van de subgroep-analyses worden getoetst.

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

Kort overzicht van de bevindingen van de meta-analyse

De meta-analyse laat een significant verband zien tussen de sociale achtergrond van leerlingen en het gebruik van schaduwonderwijs. Hoe hogeropgeleid of rijker het gezin, hoe groter de kans dat een leerling gebruik maakt van schaduwonderwijs. Er wordt geen significant verband gevonden tussen het gebruik van schaduwonderwijs en de hoogte van de schoolprestaties van leerlingen, en schaduwonderwijs lijkt de relatie tussen het relatieve prestatieniveau van leerlingen of hun sociale achtergrond en hun uiteindelijke schoolprestaties ook niet te mediëren.

Op basis van de moderator- en subgroep-analyses kunnen enkele nuances worden aangebracht in deze bevindingen. De moderator-analyse toont dat de positieve samenhang tussen sociale achtergrond en het gebruik van schaduwonderwijs vooral geldt voor leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Bovendien vinden we dat de gevonden relaties vooral aanwezig zijn in studies die een specifieke indicator hanteren van het soort schaduwonderwijs waaraan leerlingen deelnemen, bijvoorbeeld individuele bijles of juist bijlessen in groepsverband. In de internationale literatuur wordt overigens zelden onderscheid gemaakt tussen bijles, huiswerkbegeleiding

en examentraining. Het merendeel van de artikelen hanteert een algemene maat voor deelname aan schaduwonderwijs (ja/nee), zonder een nader onderscheid te maken naar de specifieke vorm van schaduwonderwijs waaraan leerlingen deelnemen.

Uit de subgroep-analyses blijkt dat landen met een relatief lage kwaliteit van het onderwijs en met geen of een lage mate van *tracking*, zowel het relatieve prestatieniveau als de sociale achtergrond van leerlingen het gebruik van schaduwonderwijs voorspellen. In landen met een relatief hoge kwaliteit van onderwijs en een hoge mate van *tracking* is het enkel de sociale achtergrond die gerelateerd is aan het gebruik van schaduwonderwijs. De sociale achtergrond van leerlingen speelt dus in alle landen – ongeacht de hier gemeten kenmerken van het onderwijsstelsel – een voorspellende rol in het gebruik van schaduwonderwijs. De relatie tussen het relatieve prestatieniveau en het gebruik van schaduwonderwijs verschilt van land tot land – en daarmee van onderwijsstelsel tot onderwijsstelsel.

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

Duidelijke relatie sociale achtergrond en schaduwonderwijs

De meta-analyse toont een duidelijke en consistente relatie tussen de sociale achtergrond – het opleidingsniveau en/of inkomen van ouders – en het gebruik van schaduwonderwijs. Ouders met een hogere sociaal-economische status hebben over het algemeen meer financiële middelen om schaduwonderwijs in te kopen. Veel van het geïnventariseerde onderzoek rapporteert dan ook een positieve samenhang tussen sociale achtergrond en het gebruik van schaduwonderwijs (o.a. Entrich, 2014; Atalmis, Yilmaz, & Saatcioglu, 2016; Buchmann, Condrón, Roscigno, Condrón & Roscigno, 2010; Zhang & Bray, 2018).

De bevindingen onderschrijven dat gezinnen met een hogere sociaal-economische status schaduwonderwijs inzetten om de schoolloopbaan gunstig te laten verlopen. Dat de samenhang tussen de thuisachtergrond en het gebruik van schaduwonderwijs sterker is in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs dan in eerdere fases van de schoolloopbaan, zou verklaard kunnen worden door het gegeven dat de toegang tot het hoger onderwijs in veel landen selectief is. Leerlingen en ouders kunnen daardoor sterker geneigd zijn schaduwonderwijs in te kopen naarmate het

moment van de bepalende selectie voor het hoger onderwijs nadert.

De moderator-analyse toont dat het verband tussen de sociale achtergrond en het gebruik van schaduwonderwijs met name sterk is in studies waarin individuele bijlessen en andere intensievere – en daarmee vaak ook duurdere – vormen van bijles zijn onderzocht. Dergelijke vormen van schaduwonderwijs worden significant vaker door leerlingen met rijkere en/of hogeropgeleide ouders gebruikt.

Geen eenduidige relatie schaduwonderwijs en prestaties

De meta-analyse toont geen significant verband tussen het gebruik van schaduwonderwijs en (verbeterde) schoolprestaties. Hiervoor kunnen verschillende verklaringen worden aangedragen. Ten eerste is sprake van veel methodologische verschillen tussen de studies in de wijze waarop ze schaduwonderwijs definiëren en meten (Bray, 2010), en met name ook van verschillen in de mate waarin onderzoeken controleren voor verschillen tussen groepen leerlingen (Dang & Rogers, 2008). Daardoor is het lastig algemene uitspraken te doen over de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs. Grootschalige studies, waarin

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

verschillende soorten schaduwonderwijs in verschillende landen en onderwijsstelsels worden samengenomen tot één algemene variabele ‘schaduwonderwijs’, lijken minder geschikt om de gevolgen van schaduwonderwijs voor verschillende uitkomsten in kaart te brengen. Onderzoeken waarin wel nadere classificaties en uitsplitsingen worden gemaakt, vinden doorgaans weinig of gemengde effecten van het gebruik van schaduwonderwijs op schoolprestaties.

Ook moeten we er bij de interpretatie van de relatie tussen deelname aan schaduwonderwijs en schoolprestaties rekening mee houden dat er een plafondeffect kan optreden (Hof, 2014), waardoor schaduwonderwijs de prestaties niet meer verhoogt nadat een bepaald punt is bereikt. Voor een leerling die flink achterloopt met schoolwerk kan deelname aan schaduwonderwijs bijvoorbeeld een duidelijker effect hebben op zijn prestaties, dan wanneer een goed presterende leerling voor de zekerheid nog wat extra bijles of examentraining volgt. De effectiviteit hangt daarmee niet alleen af van de aard en kwaliteit van het schaduwonderwijs, maar ook van het prestatieniveau van de leerling en het doel waarmee het schaduwonderwijs wordt ingezet (zie ook: Guill & Bos, 2014). Dergelijke nuances maken het lastig om algemene uitspraken

te doen over de gevolgen van schaduwonderwijs voor schoolprestaties.

Invloed van de kwaliteit van onderwijs

De functie die schaduwonderwijs vervult in de schoolloopbaan van leerlingen kan niet alleen samenhangen met de thuisachtergrond en prestaties van de leerling zelf, maar ook met de onderwijscontext. Uit de onderzochte literatuur blijkt dat schaduwonderwijs in veel landen vooral een remediërende functie heeft (Baker et al., 2001; Byun et al., 2018), wat betekent dat schaduwonderwijs vooral wordt ingezet om leerachterstanden weg te werken. In sommige andere landen, waaronder Zuid-Korea, lijkt schaduwonderwijs vooral een competitieve functie te vervullen (Lee, Lee, & Jang, 2010). Leerlingen gebruiken schaduwonderwijs dan vooral om zo goed mogelijk te presteren in vergelijking met andere leerlingen, bijvoorbeeld op toetsen die de toegang tot bepaald vervolgonderwijs bepalen. In weer andere landen, zoals bijvoorbeeld Cambodja, heeft schaduwonderwijs meer een compensatie-functie (Bray & Lykins, 2012; Manzon & Areepattamannil, 2014). Leerlingen gebruiken in zulke gevallen schaduwonderwijs omdat het reguliere onderwijs hen onvoldoende kan bieden.

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

Uit de meta-analyse blijkt dat in landen met een relatief lage kwaliteit van onderwijs zowel het prestatieniveau als de sociale achtergrond het gebruik van schaduwonderwijs kunnen voorspellen. Schaduwonderwijs heeft in die landen vermoedelijk vaker een compenserende functie, waarbij gezinnen die het zich financieel kunnen veroorloven de gaten die het reguliere onderwijs laat vallen proberen te repareren met behulp van schaduwonderwijs. Het verband tussen het gebruik van schaduwonderwijs en het relatieve prestatieniveau van leerlingen valt weg in landen met een relatief hogere kwaliteit van onderwijs: leerlingen maken hier vaker gebruik van schaduwonderwijs ongeacht of ze achterlopen, gemiddeld of zelfs bovengemiddeld presteren. Dit duidt erop dat in landen waar de kwaliteit van het onderwijs beter op orde lijkt, schaduwonderwijs vooral een competitieve functie heeft, waarbij met name leerlingen met een hogere sociaal-economische status schaduwonderwijs inzetten om voordeel te genereren in de onderwijscompetitie.

Invloed van *tracking*

De competitieve functie van schaduwonderwijs lijkt met name voor te komen in selectieve onderwijsstelsels waar *tracking* wordt toegepast. In onderwijsstelsels die *tracking* hanteren,

worden vaak gestandaardiseerde toetsen gebruikt om te bepalen welke onderwijsroute leerlingen mogen volgen. Verschillende onderzoeken rapporteren verbanden tussen zulke *high-stakes tests* en het gebruik van schaduwonderwijs. Zo vonden Guill en Lintorf (2018) een verband tussen het hanteren van gestandaardiseerde toetsen in verschillende Duitse deelstaten en het gebruik van schaduwonderwijs. In Zuid-Korea werd geconstateerd dat het gebruik aan schaduwonderwijs iets afnam toen de centrale examens aan het einde van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs werden afgeschaft (Byun, 2010). In landen met een relatief hoge kwaliteit van onderwijs in combinatie met een hoge mate van *tracking* zien we een significant verband tussen de sociale achtergrond van leerlingen en het gebruik van schaduwonderwijs. Hoe selectiever een onderwijsstelsel is, hoe meer leerlingen die het zich kunnen veroorloven gebruik lijken te maken van schaduwonderwijs om geselecteerd te kunnen worden voor een gewenste *track* (zie ook: Matsuoka, 2019).

Diversiteit in de literatuur: rijkdom en beperking

Een synthese van de internationale literatuur over schaduwonderwijs biedt een rijkdom aan data en inzichten, die tezamen een nuttige bron kunnen vormen voor het nadenken

Wat is internationaal bekend over schaduwonderwijs?

over de oorzaken en gevolgen van de opkomst van schaduwonderwijs in Nederland. Tegelijkertijd maakt de grote diversiteit aan studies, met uiteenlopende definities, modellen en meetmethodes, uitgevoerd in zeer uiteenlopende contexten, het lastig om een eenduidig beeld te schetsen dat kan worden toegepast op de Nederlandse context. In het volgende hoofdstuk reflecteren we nader op de opbrengsten van de overzichtsstudie, en op de vragen die nog open liggen voor vervolgonderzoek.

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

Reflectie op de stand van de kennis

In de voorgaande hoofdstukken is geschetst wat bekend is over de oorzaken en gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs in Nederland en daarbuiten. Tezamen bieden de hoofdstukken een overzicht op hoofdlijnen van wat op dit moment bekend is over schaduwonderwijs in binnen- en buitenland. Een belangrijke vraag is wat we kunnen leren van deze kennis, en welke vragen nog open liggen. Allereerst reflecteren we hieronder op de huidige stand van de kennis.

Het Nederlandse onderzoek bevindt zich nog in een verkennende fase. Er zijn verschillende exploratieve studies uitgevoerd naar de motieven van gebruikers, en er begint meer zicht te komen op de omvang van het schaduwonderwijs in Nederland en op de positie die het schaduwonderwijs inneemt in de schoolloopbanen van leerlingen. Een deel van deze bevindingen vindt weerklank in de internationale onderzoeksliteratuur, waardoor meer houvast ontstaat voor de ontwikkeling van vervolgstappen in onderzoek, beleid en praktijk in reactie op de opkomst van schaduwonderwijs. Tegelijkertijd liggen nog veel vragen open, of vergen deze

vragen meer en grondiger onderzoek om een voldoende eenduidig en onderbouwd antwoord te kunnen bieden.

Omvang en positie van het schaduwonderwijs

Zicht krijgen op de precieze omvang van het schaduwonderwijs blijft lastig, omdat een deel van het aanbod zich manifesteert in het informele circuit, en er sprake lijkt van toenemende hybridisering tussen onderwijsaanbod in de publieke onderwijssector en aanbod vanuit het schaduwonderwijs. De vraag in hoeverre schaduwonderwijs zich een meer of minder structurele positie in het onderwijslandschap en in de schoolloopbaan van leerlingen verwerft, lijkt dan ook het beste vanuit de vraagkant te kunnen worden geëxploreerd. Door middel van surveys onder leerlingen en ouders – als (potentiële) gebruikers van schaduwonderwijs – en onder scholen – als potentiële partners in het verzorgen van aanvullend onderwijsaanbod – kan een beeld worden geschetst van de mate van institutionalisering van schaduwonderwijs.

Motieven voor gebruik schaduwonderwijs

Op basis van enkele studies in de Nederlandse context kan inmiddels een aardig beeld worden geschetst van de

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

verschillende motieven van leerlingen en ouders voor het gebruik van schaduwonderwijs. Daarmee wordt tevens zicht geboden op de verschillende functies die schaduwonderwijs vervult in het onderwijsbestel en in de schoolloopbaan van leerlingen. Het beeld dat op dit punt uit de verschillende Nederlandse studies naar voren komt, wordt bovendien bevestigd door de internationale literatuur. Voor de Nederlandse context is met name de in de meta-analyse geconstateerde relatie tussen de competitieve inzet van schaduwonderwijs en selectieve onderwijsstelsels van voldoende kwaliteit relevant, aangezien beide kwalificaties op het Nederlandse onderwijs van toepassing zijn. De hypothese dat schaduwonderwijs in die context vooral wordt ingezet om de kans op toegang tot een gewenste onderwijsroute te vergroten, lijkt hiermee voorzichtig te worden bevestigd. Er is echter meer en grondiger onderzoek nodig om deze relatie nader te onderzoeken.

Samenhang schaduwonderwijs en stelselinrichting

Het blijkt lastig om de invloed van de inrichting van onderwijsstelsels op het gebruik van schaduwonderwijs inzichtelijk te maken. Landenvergelijkend onderzoek naar de invloed van onder meer gestandaardiseerde toetsen, de

omvang van privé-onderwijs, of de mate waarin het stelsel ruimte laat voor mobiliteit tussen onderwijsniveaus – alle zijn indicatoren die van invloed kunnen zijn op het gebruik van schaduwonderwijs – vindt meestal geen eenduidige relaties, vermoedelijk door het grote aantal verschillen op tal van aspecten binnen en buiten het onderwijs (Baker et al., 2001). Om te onderzoeken of en hoe stelselkenmerken het gebruik van schaduwonderwijs versterken of inperken, is het daarom nuttiger om gericht onderzoek te doen naar een groep landen die vergelijkbaar scoren op een aantal indicatoren met betrekking tot het onderwijs en de sociale, culturele en politieke context waarin dat onderwijs plaatsvindt.

Effecten van schaduwonderwijs

Er is nog onvoldoende zicht op de effecten van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen die er gebruik van maken én voor leerlingen die er geen gebruik van maken. Leidt deelname aan schaduwonderwijs tot verbeterde schoolprestaties en – daarmee – tot betere kansen op toegang tot bepaalde vormen van vervolgonderwijs? Om verder na te kunnen denken over de gevolgen van de opkomst van het schaduwonderwijs voor de kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs, zijn antwoorden op deze vragen van belang. Niettemin biedt de

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

huidige stand van de kennis in binnen- en buitenland duidelijke indicaties dat schaduwonderwijs met name wordt ingezet door gezinnen met een hogere sociaal-economische status, om de kansen van hun kinderen in het onderwijs te verbeteren. Hogeropgeleide ouders kopen niet alleen vaker schaduwonderwijs in, maar maken daarbij ook vaker gebruik van (duurder) betaalde en intensievere vormen van schaduwonderwijs. Die bevindingen duiden erop dat schaduwonderwijs inderdaad wordt ingezet om voordeel te creëren in de onderwijscompetitie.

Daarnaast ontbreekt een beeld van de effecten van het gebruik van schaduwonderwijs op leraren en scholen. Er zijn enkele eerste indicaties dat de opkomst van schaduwonderwijs het dagelijkse handelen van leraren in het reguliere onderwijs beïnvloedt, maar we weten nog onvoldoende in welke mate en op welke wijze dit gebeurt. Ook is er nog onvoldoende zicht op de wijze waarop scholen reageren op en samenwerken met schaduwonderwijs. De eerste kleinschalige studies wijzen op veranderende taakopvattingen in de verhouding tussen regulier en schaduwonderwijs, die vragen om nader onderzoek.

Tot slot is het van belang de gevolgen van schaduwonderwijs voor leerlingen niet enkel in termen van schoolprestaties te

bekijken, maar ook in termen van onder meer zelfvertrouwen, zelfstandigheid, welzijn en persoonsvorming. In verkenningen van vraag en aanbod van schaduwonderwijs worden dergelijke ‘zachtere’ uitkomstmaten met enige regelmaat genoemd, waarbij het gebruik van schaduwonderwijs zowel een positieve als negatieve invloed zou kunnen hebben.

Agendering vragen door betrokkenen uit het onderwijsveld

Hierboven is gereflecteerd op de huidige stand van de kennis op het gebied van schaduwonderwijs, waarbij tevens is benoemd welke vragen nog openliggen. Om bij te dragen aan een onderzoeksagenda op het gebied van schaduwonderwijs is het echter van belang om niet alleen vanuit het onderzoek te redeneren, maar ook verschillende betrokkenen vanuit het onderwijsveld voor te leggen welke vragen zij hebben ten aanzien van de opkomst van het schaduwonderwijs.

Hiertoe hebben wij op 28 november 2018 een symposium georganiseerd voor een kleine 100 betrokkenen uit verschillende hoeken van het onderwijsveld: leraren, lokale en landelijke beleidsmakers, onderzoekers en aanbieders van schaduwonderwijs. De opbrengsten van de overzichtsstudie werden gepresenteerd, waarna we met de aanwezigen in

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

gesprek gingen over de bevindingen en de vragen die nog open liggen. In vier groepen gingen respectievelijk leraren & schoolleiders, beleidsmedewerkers, onderzoekers en aanbieders van aanvullend onderwijs met elkaar in gesprek over hun kennisvragen op het gebied van schaduwonderwijs. Deze werden vervolgens plenair gedeeld en besproken. Speciale gast was professor Mark Bray van de Universiteit van Hongkong. Bray geldt als de internationale expert op het terrein van schaduwonderwijs, die een groot aantal onderzoekspublicaties en beleidsrapporten over het thema op zijn naam heeft staan. Bray gaf een presentatie over internationaal onderzoek naar schaduwonderwijs, en gaf na de plenaire presentaties van de vier groepen een reactie op hun inbreng. Figuur 4 op pagina 35 geeft een overzicht van het grote aantal en de reikwijdte van de vragen die werden opgehaald in de bijeenkomst. Hieronder bespreken we de opbrengsten van het symposium op hoofdlijnen.

Oorzaken van het gebruik van schaduwonderwijs

Zowel vanuit onderzoek, beleid als praktijk kwam duidelijk de vraag naar voren hoe en in hoeverre het gebruik van schaduwonderwijs gerelateerd kan worden aan kenmerken van het reguliere onderwijs. Kenmerken die werden genoemd als

mogelijk onderwerp van onderzoek zijn onder meer de rol van toetsing, de aan- of afwezigheid van doorlopende leerlijnen tussen onderwijssectoren en de decentrale selectie in het hoger onderwijs. Een andere vraag die speelt, heeft juist betrekking op de rol van de thuisomgeving op het gebruik van schaduwonderwijs. Daarbij wordt met name gedacht aan de rol van opvoeding en van de gezinssamenstelling, mede vanuit de gedachte dat de groei van het aantal tweeverdieners-gezinnen zou kunnen leiden tot meer gebruik van schaduwonderwijs als een vorm van kinderopvang.

Aanbod en verschijningsvormen van schaduwonderwijs

Er is behoefte aan meer zicht op de verschillende verschijningsvormen van schaduwonderwijs. Hierbij wordt gedacht aan een nadere verkenning van betaalde en onbetaalde vormen van ondersteuning, en ook een betere verkenning van de verschillen tussen generieke en vakspecifieke vormen van ondersteuning. Ook een beter zicht op de kwaliteit van - en kwaliteitsverschillen tussen - aanbieders werd hierbij genoemd.

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

Gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs

Er is behoefte aan meer zicht op de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs op zowel leerlingen, leraren, scholen als het onderwijsstelsel als geheel. Daarbij wordt gedacht aan het onderzoeken van de effecten van schaduwonderwijs op leerprestaties, op zelfvertrouwen, op doorstroom naar hogere onderwijsniveaus, op welbevinden en op de inzet van leerlingen op school. Ook werden vragen geagendeerd over het effect van het gebruik van schaduwonderwijs op de motivatie van leraren en op hun lespraktijken. Bij de gevolgen voor het onderwijsstelsel werden met name de kansenongelijkheid genoemd, en de mogelijke invloed van schaduwonderwijs op het functioneren van en vertrouwen in het reguliere onderwijs.

Tot besluit: aanknopingspunten voor beleid en praktijk

In het eerste hoofdstuk van dit rapport zijn verschillende vragen en zorgen geschetst naar aanleiding van de opkomst van het schaduwonderwijs in Nederland. In de daaropvolgende hoofdstukken is verkend wat op dit moment bekend is over schaduwonderwijs. Op veel punten blijkt de empirische basis nog onvoldoende om duidelijk richting te kunnen geven aan beleid en praktijk in reactie op de opkomst van schaduwonderwijs in Nederland. Het is dan ook niet voor niets

dat de belangrijkste aanbevelingen die voortkomen uit dit onderzoek liggen op het terrein van een onderzoeksagenda.

Onderzoek naar beleidsreacties op de opkomst van schaduwonderwijs (Lee, Lee & Jang, 2010) onderstreept dat directe en korte-termijn reacties vaak te symptomatisch en daardoor ineffectief zijn, juist omdat daarbij het zicht ontbreekt op causale relaties tussen het gebruik van schaduwonderwijs en de verschillende oorzaken en gevolgen ervan. De vraag of het gebruik van schaduwonderwijs kan worden ingedamd door een andere inrichting van onderwijs op stelselniveau, op het niveau van de school of in de klas, kan op basis van de huidige empirie nog niet met zekerheid beantwoord worden. De vraag of indamming nodig is, vergt bovendien beter zicht op de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen die eraan deelnemen én voor leerlingen die er niet aan deelnemen (zie ook: Elffers, 2019).

Ondanks een inmiddels groeiend aantal studies naar het onderwerp blijft schaduwonderwijs in Nederland een vooralsnog grotendeels onontgonnen onderzoeksterrein. De wetenschap staat echter allerminst stil. In het kader van de Nationale Wetenschapsagenda vindt op dit moment vervolgonderzoek plaats, waarin onder meer nader wordt

De stand van de kennis: wat weten we nu en welke vragen liggen nog open?

gekeken naar de ervaringen van leerlingen die gebruik maken van verschillende vormen van schaduwonderwijs, en naar verbindingen tussen het reguliere onderwijs en schaduwonderwijs in Nederland. Ook wordt in 2019 een tweede studie naar schaduwonderwijs in opdracht van het Ministerie van OCW uitgevoerd, waarin het gebruik van schaduwonderwijs in primair en voortgezet onderwijs verder in kaart wordt gebracht.

Niet alleen het schaduwonderwijs zelf, maar ook het onderzoeksterrein is dus volop in beweging. Met elke nieuwe ontwikkeling en met elk nieuw antwoord ontstaan ook weer nieuwe vragen. Op de in dit rapport geschetste onderzoeksagenda zullen in de komende jaren dan ook niet alleen vragen worden weggestreept, maar ongetwijfeld ook weer nieuwe vragen worden toegevoegd. Daarmee krijgen we stapje voor stapje beter grip op de oorzaken en gevolgen van het groeiend gebruik van schaduwonderwijs in Nederland.

Figuur 4: input kennisagenda schaduwonderwijs vanuit onderzoek, beleid en praktijk

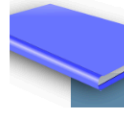
Onderwijspraktijk

- **Oorzaken**
 - Mogelijkheid om meer aandacht aan leren leren te besteden in het reguliere onderwijs, om schaduwonderwijs overbodig te maken
- **Prevalentie schaduwonderwijs**
 - Uitsplitsingen naar verschillende schooltypen en schoolpopulaties (o.a. SES)
 - Verschil in kwaliteit van gratis en betaald aanbod, en verschillen in huiswerkbegeleiding, generiek, vakspecifiek
 - Hoe ziet een goede samenwerking eruit tussen school en bijles?
 - Hoe verloopt communicatie tussen ouders-school-bijles?
- **Gevolgen**
 - Effect van gebruik schaduwonderwijs op motivatie van leraren
 - Effecten van schaduwonderwijs op prestaties, op welbevinden en op inzet op school
 - Wat kunnen leraren leren van bijlessen (waarom valt het kwartje daar soms wel?)

Onderwijsbeleid

- **Oorzaken**
 - Moet de onderwijstijd omhoog?
 - Speelt toetsing een rol? (focus op prestaties op toetsen)
 - Speelt regulier onderwijs onvoldoende in op de individuele behoeften van leerlingen?
- **Prevalentie schaduwonderwijs**
 - Moet Inspectie naar schaduwonderwijs kijken?
 - Rol gemeente
- **Gevolgen**
 - Effecten schaduwonderwijs

Aanbieders van schaduwonderwijs

- **Oorzaken**
 - Segregatie basisonderwijs: motieven van ouders in kaart brengen
 - Is het wel zo dat onderwijs niet voldoet, of komt de vraag meer voort vanuit thuis (gezin)?
 - Betrek ouders in de vraag: wat verwacht je van school?
 - Is schaduwonderwijs de rookmelder van de kwaliteit van onderwijs?
 - Institutioneel perspectief: rol decentrale selectie hbo/wo
 - Is er een relatie tussen een schoolconcept en bijles? Bv. meer adaptief en individueel onderwijs → minder behoefte aan bijles?
- **Prevalentie schaduwonderwijs**
 - Cijfers goed in beeld: identificeren van specifieke groepen en behoeften
 - Hybride vormen meenemen
 - Goede voorbeelden van marktregulatie door overheid en door aanbieders zelf
 - Relatie met scholen die maatwerk / flexibel rooster etc hanteren: neemt vraag daar af?
- **Gevolgen**
 - Invloed schaduwonderwijs op emancipatie
 - Is schaduwonderwijs nodig om door te stromen?

Onderwijsonderzoek

- **Oorzaken**
 - Waarom is er groei?
 - Tekortkomingen van het onderwijs
 - Rol ouders en opvoeding
 - Doorlopende leerlijnen PO/VO
 - Vergelijken, competitie, verdringing op de arbeidsmarkt
 - Waarom is er een toename in behoefte / geld / competitie?
- **Prevalentie schaduwonderwijs**
 - Welk beleid kunnen scholen voeren?
 - Gesubsidieerd onderwijs?
 - Relaties met andere verschillen tussen kinderen
 - Relatie schaduwonderwijs met beleid en subsidie
- **Gevolgen**
 - Verschuift ongelijkheid? Vergroot de ongelijkheid?
 - Percepties ouders / scholen op de eigen kwaliteit
 - Effecten van schaduwonderwijs op kansen in de maatschappij (prestaties, arbeidsmarkt)

Literatuur

Kernpublicaties van de auteurs over schaduwonderwijs

Elffers, L. (2018). *De bijlesgeneratie. Opkomst van de onderwijscompetitie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Elffers, L. (2019). Het kopen van kansen: de inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie. in: H. van de Werfhorst, & E. Van Hest (red.) *Gelijke kansen in de stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Elffers, L., Fukkink, R., Jansen, D., Helms, R., Lusse, M., Timmerman, G. & Fix, M. (2019). *Aanvullend onderwijs: leren en ontwikkelen naast de school. Een verkennende schets van het landschap van aanvullend onderwijs in Nederland*. Amsterdam / Rotterdam / Groningen: Nationale Wetenschapsagenda.

Jansen, D., Jak, S. & Elffers, L. (submitted). Functions of shadow education in school careers: a systematic review.

Aangehaalde bronnen in hoofdstuk 2

Berdowski, Z., Berger, J. & Bal, J. (2010). *Geld naast de school*. Zoetermeer: Panteia.

Bray, M., & Kobakhidze, M. N. (2014). Measurement issues in research on shadow education: Challenges and pitfalls

encountered in TIMSS and PISA. *Comparative Education Review*, 58(4), 590-620.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2016, 11 november).

Uitgaven van huishoudens aan huiswerkbegeleiding

[Dataset]. Geraadpleegd van

https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9tv_gajcovz8izf_j9vvij5epmjley0/vkasr1pdjry1?ctx=vjxco6d29oyb&eOe=vhdubxdwqrzw

CNV (2017). *'Ik geef alles wat ik kan, maar schiet toch tekort.'* *Leraren over schaduwonderwijs*. [Position Paper].

Geraadpleegd van

https://onderwijs.cnvconnectief.nl/fileadmin/user_upload/PDF/CNVCONN-OND-0117-positionpaper-V2.pdf

De Geus, W. & Bisschop, P. (2017). *Licht op schaduwonderwijs. Onderzoek naar deelname aan en uitgaven voor schaduwonderwijs*. Utrecht: SEO/Oberon.

De Vries, R. F. (2017). *Schaduwonderwijs in Nederland: Motieven van ouders in de stad en op het platteland in beeld*. University of Amsterdam, Amsterdam.

Elffers, L. (2018). *De bijlesgeneratie. Opkomst van de onderwijscompetitie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

<http://nl.aup.nl/books/9789462983250-de-bijlesgeneratie.html>

- Elffers, L., Fukkink, R., Jansen, D., Helms, R., Lusse, M., Timmerman, G. & Fix, M. (in druk). *Aanvullend onderwijs: leren en ontwikkelen naast de school. Een verkennende schets van het landschap van aanvullend onderwijs in Nederland*. Amsterdam / Rotterdam / Groningen: NWA.
- Fase, A. (2017). *De institutionalisering van schaduwonderwijs in Nederland: een vergelijking met Singapore*. [Ongepubliceerde masterscriptie Onderwijskunde]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Inspectie van het Onderwijs (2016). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2014/2016*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Jedema, K., van Gessel, M., Elffers, L. & van Marle, M. (2014). *Huiskamerpaper schaduwonderwijs*. Den Haag: OCW.
- Laan, J. (2017). *Perspectieven van leraren op de invloed van schaduwonderwijs op het reguliere onderwijs*. [Ongepubliceerde masterscriptie Onderwijskunde]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Onderwijsraad (2009). *Uitwijken en inbrengen*. Den Haag: Onderwijsraad
- Park, H., Buchmann, C., Choi, J., & Merry, J. J. (2016). Learning beyond the school walls: Trends and implications. *Annual Review of Sociology*, 42, 231-252.
- Rijksoverheid. (2018, 17 oktober). Schaduwonderwijs en particulier onderwijs [Kamerstuk]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/commissievergaderingen/details?id=2018A03330
- Rijksoverheid. (2019, 1 februari). Kamerbrief over onderzoeksvragen vervolgonderzoek naar schaduwonderwijs [Kamerstuk]. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/02/01/kamerbrief-over-onderzoeksvragen-vervolgonderzoek-naar-schaduwonderwijs>
- Tweede Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). (2017, 26 oktober). Gesprek over Schaduwonderwijs [Overzicht position papers]. Geraadpleegd van https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9tvhajcovz8izf_j9vvij5epmj1ey0/vkasr1pdjryl?ctx=vjxco6d29oyb&sOe=vhdubxdwqrzw
- Wellner, M.J.H. (2017). *Institutionalisering van schaduwonderwijs in het voortgezet onderwijs in Nederland*. [Ongepubliceerde masterscriptie Onderwijskunde]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Aangehaalde bronnen in hoofdstuk 3

- Atalmis, E. H., Yilmaz, M., & Saatcioglu, A. (2016). How does private tutoring mediate the effects of socio-economic status on mathematics performance? Evidence from Turkey. *Policy Futures in Education, 14*(8), 1135-1152.
- Baker, D. P., Akiba, M., LeTendre, G. K., & Wiseman, A. W. (2001). Worldwide shadow education: Outside-school learning, institutional quality of schooling, and cross-national mathematics achievement. *Educational Evaluation and Policy Analysis, 23*(1), 1-17.
- Bol, T., & Van de Werfhorst, H. G. (2013). The measurement of tracking, vocational orientation, and standardization of educational systems: A comparative approach. Amsterdam: GINI Discussion Paper, 81.
- Bray, M. & Lykins, C. (2012). *Shadow education. Private supplementary tutoring and its implications for policy makers in Asia*. Mandaluyong City: Asian Development Bank.
- Bray, M. (2010). Researching shadow education: Methodological challenges and directions. *Asia Pacific Education Review, 11*(1), 3-13.
- Buchmann, C., Condron, D. J., & Roscigno, V. J. (2010). Shadow education, American style: Test preparation, the SAT and college enrollment. *Social forces, 89*(2), 435-461
- Byun, S. Y. (2010). Does policy matter in shadow education spending? Revisiting the effects of the high school equalization policy in South Korea. *Asia Pacific Education Review, 11*(1), 83-96.
- Byun, S. Y., Chung, H. J., & Baker, D. (2018). Global Patterns of the Use of Shadow Education: Student, Family, and National Influences. *Research in the Sociology of Education, 2*-41.
- Dang, H. A., & Rogers, F. H. (2008). The growing phenomenon of private tutoring: Does it deepen human capital, widen inequalities, or waste resources?. *The World Bank Research Observer, 23*(2), 161-200.
- Entrich, S. R. (2014). Effects of investments in out-of-school education in Germany and Japan. *Journal of the German Institute for Japanese Studies Tokyo, 26*(1), 71-102.
- Guill, K., & Bos, W. (2014). Effectiveness of private tutoring in mathematics with regard to subjective and objective indicators of academic achievement: Evidence from a German secondary school sample. *Journal for*

Educational *Research Online/Journal für Bildungsforschung Online*, 6(1), 34-67.

Guill, K., & Lintorf, K. (2018). Private tutoring when stakes are high: Insights from the transition from primary to secondary school in Germany. *International Journal of Educational Development*, (August), 1-11.

Hof, S. (2014). Does private tutoring work? The effectiveness of private tutoring: A nonparametric bounds analysis. *Education Economics*, 22(4), 347-366.

Lee, C. J., Lee, H., & Jang, H. M. (2010). The history of policy responses to shadow education in South Korea: Implications for the next cycle of policy responses. *Asia Pacific Education Review*, 11(1), 97-108.

Manzon, M., & Areepattamannil, S. (2014). Shadow educations: mapping the global discourse. *Asia Pacific Journal of Education*, 34(4), 389-402.

Matsuoka, R. (2019). Concerted cultivation developed in a standardized education system. *Social science research*, 77, 161-178

OECD. (2011). *Quality Time for Students, Learning in and out of School*. Paris: OECD.

OECD. (2014). *PISA 2012 results: What students know and can do. Student performance in mathematics, reading and science* [Vol. 1]. Paris: OECD

Zhang, W., & Bray, M. (2018). Equalising schooling, unequalising private supplementary tutoring: access and tracking through shadow education in China. *Oxford Review of Education*, 44(2), 221-238.

Aangehaalde bronnen in hoofdstuk 4

Baker, D. P., Akiba, M., LeTendre, G. K., & Wiseman, A. W. (2001). Worldwide shadow education: Outside-school learning, institutional quality of schooling, and cross-national mathematics achievement. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 23(1), 1-17.

Elffers, L. (2019). Het kopen van kansen: de inzet van schaduwonderwijs in de onderwijscompetitie. in: H. van de Werfhorst, & E. Van Hest (red.) *Gelijke kansen in de stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lee, C. J., Lee, H., & Jang, H. M. (2010). The history of policy responses to shadow education in South Korea: Implications for the next cycle of policy responses. *Asia Pacific Education Review*, 11(1), 97-108.

Samenvatting

Het gebruik van bijlessen, examentrainingen en huiswerkbegeleiding is de afgelopen jaren sterk toegenomen in Nederland. De opkomst van dit zogeheten schaduwonderwijs roept veel vragen op. Wie gebruikt er schaduwonderwijs en waarom? Wat zijn de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen en voor het onderwijs zelf? Steeds vaker worden ook zorgen geuit over de opkomst van schaduwonderwijs. In dit rapport worden deze vragen en zorgen geschetst, waarna wordt verkend wat in Nederland en internationaal bekend is over de omvang, oorzaken en gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs. Hiertoe is een meta-analyse uitgevoerd, waarbij de theorie en empirie op het gebied van schaduwonderwijs op systematische wijze is verkend en samengevat.

Uit de analyse komt een duidelijke relatie naar voren tussen de sociaal-economische achtergrond van leerlingen en het gebruik van schaduwonderwijs. Hoe hoger opgeleid of rijker de ouders, hoe groter de kans dat leerlingen gebruik maken van schaduwonderwijs. Daarbij lijkt schaduwonderwijs met name in onderwijsstelsels die gekenmerkt worden door selectie en differentiatie – zoals het Nederlandse onderwijsstelsel – vooral een competitieve functie te vervullen, waarbij extra begeleiding en bijlessen worden ingezet om toegang te krijgen tot een gewenste onderwijsroute. Eenduidige effecten van het gebruik van schaduwonderwijs op schoolprestaties worden niet gevonden.

Tot slot wordt gereflecteerd op de lessen die uit de huidige stand van de kennis kunnen worden getrokken. De Nederlandse kennisbasis is weliswaar groeiende, maar nog te beperkt om duidelijk richting te kunnen geven aan beleid en praktijk in reactie op de opkomst van schaduwonderwijs in Nederland. De aanbevelingen liggen dan ook met name op het gebied van nader onderzoek. Mede op basis van de inbreng van betrokkenen uit het onderwijsveld – leraren, lokale en landelijke beleidsmakers, onderzoekers en aanbieders van schaduwonderwijs – wordt een aanzet gegeven voor een onderzoeksagenda met betrekking tot het schaduwonderwijs in Nederland. Vragen die nog open liggen, hebben onder meer betrekking op de relatie tussen kenmerken van het reguliere onderwijs en het gebruik van schaduwonderwijs. Ook is meer onderzoek gewenst naar de gevolgen van het gebruik van schaduwonderwijs voor leerlingen, maar ook voor leraren, scholen en het onderwijsstelsels als geheel.

A graphic illustration of a spotlight in the top right corner, casting a beam of light that forms a large yellow oval in the lower-left quadrant. The background is a dark grey gradient.

De opkomst van het schaduwonderwijs in Nederland roept veel vragen op, zowel in onderzoek, als in het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk. In dit rapport wordt verslag gedaan van een overzichtsstudie naar de stand van de kennis over schaduwonderwijs in Nederland en in internationaal perspectief.

Wat weten we al en welke vragen liggen nog open?